

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

Het nieuwe gemeentewapen van Heerlen

Door de gemeentelijke herindeling in Zuid-Limburg werden de oude gemeenten Heerlen en Hoensbroek opgeheven en gingen zij samen met ingang van 1 januari 1982 een nieuwe gemeente vormen, die de naam Heerlen kreeg. Hoewel de nieuwe gemeente Heerlen het wapen van de oude gemeente Heerlen kon handhaven, omdat zij dezelfde naam droeg¹, had de bestuurlijke commissie (de colleges van b. en w. van Hoensbroek en Heerlen) in 1981 besloten, dat er een nieuw gemeentewapen zou worden aangevraagd. Het ontwerpen daarvan werd toevertrouwd aan H. 't Jong uit Dordrecht en in de raadsvergadering van 5 oktober 1982 werd besloten een verzoek tot de Koningin te richten om de gemeente Heerlen een nieuw wapen te verlenen.

Bij K.B. van 24 november 1982, nr. 16, werd de gemeente een nieuw wapen verleend, waarvan de beschrijving als volgt luidt: gedeeld; I effen zilver; II in zilver vier dwarsbalken van keel; over beide delen heen een gekroonde leeuw, gedeeld van keel en sabel, de kroon en de nagels van de linkerhelft van goud. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee parels.

Aan het nieuwe wapen waren door het college van b. en w. de volgende eisen gesteld:

- het moest eenvoudig van opzet zijn;
- er moesten elementen van de historie van Heerlen en Hoensbroek in verwerkt zijn;
- er zou vooral gezocht moeten worden naar punten van overeenkomst tussen de beide vroegere gemeenten.

Over de elementen van de historie kan - in kort bestek - het volgende gezegd worden: Heerlen is in de Romeinse tijd ontstaan aan het kruispunt van twee belangrijke wegen. Het groeide uit tot een burgerlijke nederzetting met een belangrijke aardewerkindustrie (38 pottenbakkersovens zijn tot nu toe opgegraven). Passanten en bewoners van de nederzetting konden voor hun ontspanning en vermaak terecht in de thermen². Na het vertrek van de Romeinen valt voorlopig het doek over Heerlen.

Pas in 1065 wordt Heerlen weer vermeld. Ook ontbreken tot nu toe de archeologische gegevens over een eventuele bewoning in de periode van de 5e tot de 11e eeuw, zij het met één kleine uitzondering. In 1865 werd in de buurt van Heerlen (nadere aanduiding ontbreekt) een Frankisch graf ontdekt³.

In het genoemde jaar 1065 schonk bisschop Udo van Toul, bepaalde goederen van het bisdom aan een klooster. Als compensatie voor dit verlies schonk hij zijn opvolgers uit zijn persoonlijke bezittingen o.a. zijn allodium Herle⁴. Zodoende weten wij dat Udo van Toul in het midden van de 11e eeuw Heerlen als allodium in zijn bezit had. Deze Udo van Toul wordt tot de voorvaderen gerekend van het geslacht van Are⁵. Vermoedelijk is de familie er snel in geslaagd de schenking aan het bisdom ongedaan te maken, want in de *Annales Rodenses* - de middeleeuwse kroniek van de abdij Rolduc -

staat bij het jaar 1121 vermeld dat Heerlen een allodiaal goed was van Theodericus (Dirk I) van Are⁶.

Deze familie heeft in de loop der tijd verschillende takken gehad, waarvan voor ons vooral de takken Are-Hochstaden en Are-Wickrath van belang zijn. Het oorspronkelijke allodium van Are werd tussen deze beide takken verdeeld⁷.

Bij de Vrede van Roermond (1244) wordt Heerlen weer genoemd. Deze vrede was de formele afsluiting van een strijd tussen de hertog van Brabant en de aartsbisschop van Keulen, Koenraad van Hochstaden, een oom van Dirk II van Are-Hochstaden. Tijdens die strijd werd in 1239 Heerlen door de Brabanders ingenomen; ook het gehele land van Dalhem kwam in Brabantse handen⁸. In Roermond werd de zaak tussen Brabant en Hochstaden geregeld, waarbij bepaald werd dat Brabant in het bezit van Dalhem zou blijven. In ruil daarvoor ontving Dirk II een jaarlijkse rente van 100 mark Keuls geld. De helft daarvan zou komen uit het allodium van de hertog te Heerlen⁹. Dit is voor het eerst dat wij horen dat de hertog bezittingen in Heerlen zou hebben. Heeft hij zich in 1239 van bepaalde landgoederen meester gemaakt en noemde hij die in 1244 reeds zijn allodiaal goed¹⁰? Na het overlijden van Dirk II, vielen zijn bezittingen bij testament toe aan zijn oom Frederik, die op zijn beurt alles aan het bisdom Keulen schonk¹¹.

Het grondgebied omvatte op dat moment nog behalve Heerlen ook Hoensbroek, Voerendaal, Schaesberg, Nieuwenhagen, Heerlerheide en Ubachsberg. In de loop der geschiedenis is men grondgebied kwijtgeraakt: Hoensbroek (1388), Schaesberg (1618), Voerendaal (met Ubachsberg) (1776) en Nieuwenhagen (1802).

Hoe duister de Middeleeuwen kunnen zijn, wordt ons nog eens duidelijk aan de hand van de geschiedenis van Heerlen gedemonstreerd. Vele punten moeten nog nader onderzocht worden, voordat een acceptabele verklaring gegeven kan worden. In grote lijnen kan de historie als volgt geschetst worden: het grondgebied Heerlen was een oorspronkelijk allodium van de familie Are, dat in 1166 in bezit van de tak Are-Hochstaden kwam. In 1176 vond een verdeling plaats tussen Dirk I van Are-Hochstaden en zijn broer Otto van Wickrath. Ook Heerlen werd in die verdeling betrokken. Zoals reeds gezegd, heeft ook de hertog van Brabant in de 13e eeuw bepaalde rechten in Heerlen verworven. Dat paste goed in zijn streven om de Vlaamse en Brabantse handel naar Keulen te beschermen¹². Geleidelijk aan zijn de hertogen van Brabant erin geslaagd geheel Heerlen onder hun zeggingsmacht te brengen¹³. De kroon werd op het werk gezet, toen op 7 december 1378 Johan II van Broeckhuysen, heer van Wickrath, en zijn echtgenote Bela van Engelsdorp al hun rechten op Heerlen

aan Wenceslaus, hertog van Brabant, verkochten¹⁴.

Tien jaar later werd reeds een gedeelte van het pas verworven gebied afgescheiden. In 1388 besloot Johanna, hertogin van Brabant, nl. om het kerkdorp „In Ghene Broecke” ten behoeve van Herman Hoen van den Broecke tot een afzonderlijke heerlijkheid te verheffen met lage en hoge jurisdictie „om den menichfuldigen dencklichen dienst, dien hi ons gedaen heeft ende noch doen sal ende om menigen groten schaden van rove ende van brande, dien hi om onsen wille leden heeft”¹⁵. Vanaf dat tijdstip kennen Heerlen en Hoensbroek ieder hun geschiedenis.

Tot aan de Franse tijd zijn de nakomelingen van ridder Herman Hoen op het kasteel Hoensbroek blijven wonen. Ook in de 19e eeuw is het kasteel nog een aantal jaren door de familie bewoond. De banden tussen de familie en de gemeenschap Hoensbroek zijn eeuwenlang zeer hecht geweest en het is dan ook niet te verwonderen dat het familiewapen onderdeel uitmaakte van het gemeentewapen van Hoensbroek tot het moment van de herindeling¹⁶. Het familiewapen wordt door van de Venne als volgt beschreven: „in zilver vier roode dwarsbalken over alles heen een dubbelstaartige zwarte leeuw, goud gekroond, getongd en genageld”¹⁷. In het nieuwe gemeentewapen zijn duidelijk de elementen van dit familiewapen (en gemeentewapen van Hoensbroek) te herkennen.

De andere helft van het nieuwe gemeentewapen wordt ingenomen door de Valkenburgse leeuw als herinnering aan de tijd dat Heerlen als één van de vier hoofdschepenbanken deel heeft uitgemaakt van dit land. De hertog van Brabant heeft zijn bezittingen in onze streken nooit ingelijfd bij Brabant. Vanuit Brussel gezien lagen ze aan de andere kant van de Maas; daarom werden zij aangeduid met de Landen van Overmaze, waarmee de landen van Dalhem, Valkenburg en 's-Hertogenrade bedoeld werden. De band met Brabant bleef beperkt tot een personele unie onder de hertogen van Brabant¹⁸.

Het Land van Valkenburg kende rond 1500 vier hoofdbanken, namelijk Heerlen, Meerssen, Klimmen en Beek. Alleen Heerlen had van deze hoofdbanken de hoge criminele jurisdictie. De andere hoofdbanken en de schepenbanken die van deze hoofdbanken afhankelijk waren en daarom onderbanken genoemd werden, hadden deze jurisdictie niet¹⁹. Die afhankelijkheid, die door de terminologie hoofdbank en onderbank gesuggereerd wordt, is overigens betrekkelijk. Brunssum en Oirsbeek - om me te beperken tot de onderbanken van Heerlen - waren zelfstandige schepenbanken. Alleen in rechtzaken waarmee zij geen raad wisten, gingen zij bij hun hoofdbank om raad, die dan een uitspraak deed, die vaak bindend was. Dat verschilt nogal eens in verschillende delen van ons land. Men noemde dat verschijnsel „te hoofde gaan”. Daarnaast hebben de hoofdbanken een rol gespeeld in de administratieve organisatie van het Land van Valkenburg. Zij moesten zorgen voor het omslaan van de beden en de schattingen en hadden daarnaast ook nog een zekere

bestuurstaak²⁰.

Tot aan de Franse Tijd (1793) is men in de schepenbankstukken blijven spreken van de Hoofdbank en Vrijheid Heerlen. Met de komst van de Fransen wordt echter ons gehele staatkundige bestel veranderd.

J.T.J. Jamar

NOTEN:

1. Koninklijk besluit van 23 april 1919, Staatsblad 181, en aangevuld bij koninklijk besluit van 21 oktober 1977, Staatsblad 605.
artikel 2: Nieuw gevormde publiekrechtelijke lichamen, die de naam hebben ontvangen van een bij hun vorming opgeheven publiekrechtelijk lichaam, kunnen het wapen van dat publiekrechtelijk lichaam als hun wapen voeren.
2. De thermen zijn in 1940 bij toeval door een ploegende boer ontdekt, waarna een opgraving volgde. Na de oorlog werden de resten weer met zand bedekt; in 1977 vond een heropgraving plaats.
Momenteel zijn ze voor bezoekers zichtbaar in het Thermenmuseum.
Zie J.T.J. Jamar, Heerlen, de Romeinse Thermen, Zutphen 1981.
3. J. Habets, Notice sur quelques objets funéraires d'origine franque, trouvés à Heerlen. In: Publications de la Société historique et archéologique dans le duché du Limbourg, (P.S.H.A.L.) 1867, blz. 471-480.
4. L. van Hommerich, Het oude Voerendaal in het Land van Herle.
In: Het land van Herle, 1974, blz. 54-78, m.n. blz. 70.
5. F.W. Oediger, Steinfeld. Zur Gründung des ersten Klosters und zur Verwandtschaft der Grafen von Are und Limburg.
In: Aus Geschichte und Landeskunde, Bonn 1960, blz. 36-49, m.n. blz. 44-45.
6. ...Theodrici, comitis de Ara, cuius Theodrici proprium erat Herle. Zie de facsimile-uitgave door P.C. Boeren - G.W.A. Panhuysen, Assen 1968, blz. 54.
Volgens Ute Bader, Geschichte der Grafen von Are bis zur Hochstadenschen Schenkung (1246), Bonn 1979, blz. 44-45, is deze Dirk van Are gelijk te stellen met een Theodericus de Herlar.
Zij betoogt dat Herlar gelijk te stellen is met Heerlen en dat Theodericus zich naar deze plaats genoemd heeft vanwege de vele bezittingen die hij daar had.
Vanaf 1807 noemt hij zich graaf van Are. „An der Identität des Theodericus de Herlar“ mit dem Grafen Theoderich I von Are dürfte kein Zweifel bestehen”.
Men zou wel wensen dat deze bewering nader bewezen werd, temeer wanneer men bedenkt dat dezelfde Theodericus de Herlar door anderen tot het geslacht Herlaar gerekend wordt. Ook dit geschiedt overigens zonder nadere verklaring.
Zie J. Kuys, De Herlaars: van Brabantse tot Gelderse Adel.
In: Tijdschrift voor geschiedenis, 1980, blz. 377-390, m.n. blz. 378.
7. U. Bader, a.w., blz. 51, 72 en 159.
8. Zie „Rymkronyk betreffende de slag van Woeringen“ door Jan van Heelu. Uitgegeven met ophelderingen en aantekeningen van J.F. Willems, Brussel 1836. Voor ons zijn de verzen 95-101, eerste boek, van belang.
9. De tekst van de Vrede van Roermond is gepubliceerd in:
F.C. Butkens, Trophées du duché de Brabant, Tome.I., Preuves blz. 86, Den Haag 1724.
S.P. Ernst, Histoire du Limbourg, Tome.V., Luik 1840, blz. 326-328.
Alph. Verkooren, Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des Pays d'Outre-Meuse, Ilme partie. Cartulaires, Tome.I

- (800-1312), blz. 92, Brussel 1961. De vrede van Roermond is afgeschreven in *Chambre des Comptes* nr. 1, folio 23.
- „Nos vero in recompensationem premissorum contulimus supra dicto comiti Hostadensi in feodum redditus centum marcarum coloniensium denariorum, quarum quinquaginta assignabimus eidem in allodio de Herle et residuas quinquaginta inter Aram et Ruram superius Juliacum”.
10. L. de Crassier, *Dictionnaire historique du Limbourg Néerlandais de la période féodale à nos jours*. P.S.H.A.L., 1932, blz. 155-182, m.n. blz. 156.
  11. J.T.J. Jamar, *Heerlen 750 jaar Landsfort*. In: *Het Land van Herle*, 1975, blz. 61-71, m.n. voetnoot 5 en 6.
  12. L. v. Hommerich, *Van Heerlen naar Wassenberg door een historisch omstreden grensgebied*. In: *Het Land van Herle*, 1965, blz. 113-137.
  13. W. Negri, *Wie Heerlen an Brabant kam*. In: *De Maasgouw*, 1935, blz. 27-30.
K.J.Th. Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen van het hertogdom Limburg en de Landen van Overmaze*, 1977, blz. CLXXVI-CLXXVIII.
  14. J.M. v.d. Venne, *De Overdracht der Wickrathse bezittingen te Heerlen aan Brabant in 1378*. In: *De Maasgouw*, 1948, blz. 85-88.
  15. J.M. v.d. Venne, J.Th.H. de Win en P.A.H.M. Peeters, *Geschiedenis van Hoensbroek*, Hoensbroek 1967, blz. 21.
  16. Naar een ontwerp van de toenmalige burgemeester (en historicus) E. Slanghen verleend bij K.B. van 14 juni 1858. De beschrijving luidde toen als volgt: „een schild van lazuur met een heilige van goud, voor zich houdende een schild van zilver met vier fascen van keel, waarover crochant een leeuw van sabel, gekroond, getongd en geklauwd van goud”.
  17. J.M. v.d. Venne, *Limburgsche Wapens*, Maastricht 1925, blz. 45.
  18. K.J.Th. Janssen de Limpens, a.w., blz. XLV.
  19. Het nieuwe wapen van de gemeente Onderbanken heeft als symbool voor de rechtspraak het zwaard. Zie G.A. Bontekoe, *Het wapen der gemeente Onderbanken*. In: *De Nederlandsche Leeuw*, 1983, blz. 129-131.
Ik ben van mening dat deze keuze niet zo gelukkig geweest is, omdat toch door het zwaard gemakkelijk de indruk gewekt kan worden, dat deze banken ook doodvonnissen velden, hetgeen beslist niet tot hun competentie behoorde. Weliswaar hebben de onderbanken van Heerlen, nl. Oirsbeek en Brunssum, later de hoge jurisdictie gekregen maar dat gebeurde pas toen zij verheven werden tot heerlijkheden. Daarmee waren zij dus onderbank af!
  20. K.J.Th. Janssen de Limpens, a.w., blz. LIII.

REKTIFIKATIE:

Door een ongelukkige samenloop van omstandigheden heeft in het artikel van J. Jamar over de Onderbanken in ons vorige nummer een rektifikatie niet plaatsgevonden. Met excuses aan onze lezers volgt deze hier alsnog.

Op blz. 44 leze men als volgt:

„Op 20 augustus 1609 werd Brunssum tegelijk met Schinveld, Merkelbeek, Oirsbeek en Geleen verkocht aan Arnold Huijn van Amstenrade en in 1654 werd de heerlijkheid Geleen tot graafschap verheven. In 1663 werd aan de graaf van Geleen toegestaan de heerlijkheden Oirsbeek en Brunssum aan het graafschap toe te voegen”.

De betreffende voetnoot 9 op blz. 46 moet luiden:

H.J.M. Frusch, Heeft er ooit een graafschap Amstenrade bestaan? In *LvH* 1962, 63-64.

Pastoraal in Schaesberg in de zeventiende eeuw (slot)

V De voltooiing van de kerk 1690-1699

In het laatste decennium van de zeventiende eeuw werd uiteindelijk de kerk in Scheydt zo voltooid, dat ze kon dienen als parochiekerk. Dit gebeurde niet meer onder de bemoeienis van Robert Belfroid, de hofkapelaan van kasteel Schaesberg. In april 1691 komt hij voor het laatst voor, kort daarna moet hij overleden zijn¹. Zijn opvolger werd eind 1692 de uit het bisdom Luik afkomstige geestelijke Simon Vaessen, voor wie een nieuwe inkomensregeling getroffen werd. Op 17 december keurde de bisschop van Roermond de oprichting goed van een schoolmeesterambt en een beneficie te Schaesberg. Dit beneficie hield de verplichting in op zaterdagen in de Carmelkapel de door Renckens gestichte mis te lezen en op zon- en feestdagen op het kasteel. Voor deze diensten waren al inkomsten toegewezen, doch wanneer die te gering zouden zijn, kon de beneficiant rekenen op een aanvulling van vijftig imperialen, te betalen door Frederik Sigismund van Schaesberg. De uit het Luikse afkomstige Simon Vaessen (of Vossen) kreeg dit aldus samengestelde beneficie. Twee dagen later, op 19 december, ontving hij de lagere wijdingen².

Rond de persoon van Vaessen ontstonden spoedig problemen³. Hoewel zijn studie door Frederik Sigismund betaald was, weigerde hij te voldoen aan een van de voorwaarden, die aan zijn aanstelling verbonden waren: hij ging niet in Schaesberg, maar in Heerlen wonen. De inwoners van Schaesberg waren bang dat zij hun priester zouden verliezen vanwege deze weigering. Zij richtten zich in oktober 1694 tot de bisschop met het verzoek om Vaessen te dwingen in Schaesberg te gaan wonen, omdat van het onderwijs maar weinig terecht kwam en omdat Vaessen geen dispensatie van de heer had gekregen om in Heerlen te gaan wonen. Een antwoord van de bisschop is niet bekend, maar waarschijnlijk was dat niet meer nodig: nog in 1694 moest Vaessen het veld ruimen voor een nieuwe hofkapelaan, Philippus Mathias Cortgens. Deze ontving nog over een deel van 1694 vijftientwintig rijksdaalder „wegens verfllossene pensionen”, afkomstig van de rente van een kapitaal van duizend rijksdaalder, rustend op het dorp Breyll, te betalen „ahn die capelle zu Schaesberg⁴”. De kwitanties tekende Cortgens als „sacellanus in Schaesberg”, hofkapelaan. Als onderwijzer kreeg Vaessen een andere opvolger: in april 1697 komt Mathias Cordewener, „schoelmeester” voor, die betaald wordt „wegens gehaltener Schule⁵”. Vaessen werd in juli 1695 benoemd tot pastoor in Jabeek⁶.

De kerk in Schaesberg had in deze periode nog steeds geen officiële

status. Ze is waarschijnlijk het beste vergelijkbaar met een hulpkerk in een grote parochie, waar wel mis gelezen werd, terwijl dopen, huwelijken en begrafenissen in de hoofdkerk, de Pancratius, plaats vonden. In 1684 kreeg Belfroid, die als hofkapelaan als eerste in aanmerking kwam om die hulpkerk te bedienen, verlenging voor één jaar van het recht mis te lezen en biecht te horen ten behoeve van de bewoners van kasteel Schaesberg⁷. Een jaar later kreeg hij deze toestemming voor onbepaalde tijd, echter zonder de voornoemde beperking⁸. In 1689 blijkt dat er, zelfs na de instorting van het gewelf in 1688, weer op zondag mis gelezen wordt⁹. Rond de tijd dat Vaessen verdween als hofkapelaan vaardigde de bisschop een verbod uit voor priesters in de parochie Heerlen om missen te lezen, wanneer deze geen toestemming van de bisschop of de pastoor hadden¹⁰. Wilde men hiermee de positie van Vaessen onmogelijk maken?

Het bisdom had overigens blijkbaar ook moeite met de status van de kerk. Bij gelegenheid van een visitatie van een deel van het dekenaat Valkenburg door Bisschop Cools werd in 1695 een lijst opgemaakt van de parochies in dit dekenaat. Zowel het Staatse Heerlen als het Spaanse Schaesberg komen daarop als parochie voor¹¹!

De voltooiing van de kerk werd in 1698 eindelijk aangepakt. In mei van dat jaar nodigde Frederik Sigismund van Schaesberg twee Akense bouwmeesters op zijn kasteel uit, op 11 mei kwamen ze terug met een steenhouwer om het werk te bezichtigen¹². Op 29 mei reed schout Willem Dortants naar Aken voor nadere onderhandelingen, waarna de bouwmeesters op 8 juni nogmaals naar de kerk kwamen. Op 12 juli tekende Dortants te Aken met hen de notariële akte waarin het akkoord over „het gewulff van onse kercke” vastgelegd werd. De werkzaamheden begonnen op 28 juli. Daags erna begonnen ook de timmerlieden Dirk en Severen, die met korte tussenpozen doorwerkten tot en met 30 augustus, soms vergezeld van Dirks zoon en een knecht¹³. Zondags werd niet gewerkt. Wat ze precies allemaal deden wordt niet vermeld, mogelijk timmerden ze onder meer de ondersteuning voor het gewelf. De timmerlieden ontvingen samen ongeveer 20 pattakons. De metselaars werkten vanaf 28 juli met onderbrekingen met drie tot zeven personen aan het gewelf. Op 25 oktober 1698 werd het gewelf „geperfectioneert”, waarna de gewelfmetselaars verdwenen.

Inmiddels hadden schout en schepenen op 22 augustus een kontrakt gesloten met Joannes Jacobs over het pleisterwerk in de kerk¹⁴. Jacobs moest de kerk, de bijbehorende kapellen, de toren, alles boven en onder, alsook het oksaal, met lijsten om de ramen, bogen, kapellen en de „prospect” (de vanuit de kerk zichtbare kant) van de toren pleisteren voor 60 pattakons en vier ton bier. Hij moest op 1 september beginnen; in geval van vorstverlet moest hij in 1699 doorgaan tot hij klaar was. Caspar Koppers haalde op 1 september de eerste portie pleisterhaar uit Aken¹⁵. Jacobs had blijkbaar nogal wat

moeite om zijn werk binnen een redelijke termijn klaar te krijgen, want in april 1699 werd zowel op een zondag als op Witte Donderdag nog pleisterhaar gehaald. De tijdsdwang zal wel samengehangen hebben met de wens van Frederik Sigismund om de kerk met Pasen 1699 (19 april) te kunnen gebruiken.

Dit laatste blijkt wel uit het contract dat Frederik Sigismund op 29 augustus 1698 sloot met de schrijnwerker Dirk (Cupper?) uit Geilenkirchen¹⁶. Deze moest voor Pasen 1699 in elk geval het hoogaltaar en de communiebank volgens bestelling leveren. In het contract werd bepaald dat Dirk eerst twaalf tekeningen moest maken voor drie altaren, en daarna de altaren zelf, het binnenwerk van de beide zijkapellen, onder en boven. In een zijkapel werd een zitplaats voor de familie Schaesberg ingericht, in de andere de sacristie. Hiervoor bestelde Frederik Sigismund een trap en kasten „tot bewaer van den meesgewanden ende andere ornementen”. Dirk moest alle materiaal leveren (goede, reine en droge eikehouten planken en snijwerk), alleen de pilaren voor de altaren zou de heer leveren. Volgens Jongen moest voor het snijwerk aan het altaar lindehout gebruikt worden¹⁷. Het hoogaltaar en de communiebank moesten voor Pasen 1699 geleverd zijn. Dirk kreeg voor de totale opdracht 600 rijksdaalders Guliks, vier malder rogge en evenveel gerst, te betalen in termijnen bij aflevering. Of hij de levertermijnen gehaald heeft, is niet bekend.

Zuidzijde van de kerk met de in 1698-1699 gebouwde zijkapel (midden) en de in 1914-1916 gebouwde dwarsbeuk (rechts).

Afgezien van het gewelf van de kerk zullen ook de beide zijkapellen en de toren wel in 1698-1699 gebouwd zijn, hoewel hierover geen zekerheid bestaat. Bij de restauratie van de kerk in 1914-1916 bleek dat de zijkapellen later tegen het schip aangezet waren, waarbij enkele steunberen langs het schip verwijderd zijn¹⁸. Sporen hiervan zijn nog steeds zichtbaar. Boven de ingang van de kapel waar Frederik Sigismund zijn adellijke stoel liet aanbrengen, bevindt zich nog steeds een steen met het wapen van de familie van Schaesberg en het onderschrift: „Joannes Fredericus liber baro de Schaesberg dominus in Schaesberg 1ma Julii 1699”. Hiermee zal wel Frederik Sigismunds grootvader bedoeld zijn die met de bouw van de kerk begon¹⁹. Het is echter niet duidelijk wat die datum (1 juli 1699) betekent. Hij komt bij mijn weten dan voor het eerst voor in verband met de kerk en de familie. Enkele maanden later wordt de jaardienst voor de overleden familieleden eveneens op 1 juli vastgesteld²⁰. Dat de toren in 1698-1699 gebouwd is, is nog onzekerder: als argumenten gelden slechts, dat een aan het begin van de twintigste eeuw nog bestaande traditie dit meende te weten en dat de ingang van de kerk voor 1859 in de laatste travee van het schip was²¹. Dit is weliswaar normaal in die periode, maar betekent in ieder geval dat de kerk ook zonder toren een -ons bekende- ingang had. Dat in de zomer van 1699 waarschijnlijk de drie kerkklokken in de toren gehangen zijn, hoeft niet te betekenen, dat de toren ook in dat jaar gebouwd is²².

De ingang van de familie Van Schaesberg in de noordelijke zijkapel.

Afgezien van de stenen vloer was hiermee de kerkbouw voltooid. Wanneer deze geleverd is, is niet precies bekend, mogelijk pas na 1700. Uit de periode 1701-1705 bestaan namelijk kwitanties van Adam Brammers uit Cornelimünster en van een aantal Schaesbergers, die stenen uit het Naamse gehaald hadden. Brammers zou de stenen geleverd hebben²³. De Hoensbroekse kapelaan Servaas Corten trad bij enkele gelegenheden op als tussenpersoon tussen de schout van Schaesberg en Brammers, doch het is niet bekend waarom.

De Petrus- en Pauluskerk te Schaesberg zoals ze van 1699 tot in 1914 bestond.

VI. De oprichting van de parochie 1699

Na de voltooiing van het kerkgebouw volgde een reeks juridische stappen, die nodig waren voor de oprichting van een parochie te Scheydt. Eerst werd het materiële fundament voor de stichting gelegd, daarna volgde de kerkrechtelijke kant van de zaak. In oktober 1699 verklaarden schout en schepenen van Schaesberg dat Frederik Sigismund onder Palemig aan renten en cijnsen bezat 44 vaten rogge, 14 vaten haver, 26 kapoenen, 3 hoenders, 5 1/2 pond vlas, 4 pattakons en 26 „Aker bouschen” penninggeld, bovendien 8 morgen land met boomgaard bij de kerk gelegen en een bos genaamd het Heidje of Hitje²⁴. Tevens verklaarden schout en schepenen van Heerlen op verzoek van Frederik Sigismund dat deze onder Welten, Benzenrade, Heerlen en Schandelen aan renten en cijnsen 75 vaten

rogge bezat, 155 vaten haver, 2 1/2 vat turf, 365 eieren, 3/4 pond vlas en ruim 5 gulden Akens, daarnaast onder Nieuwenhagen 14 vaten rogge en 30 vaten haver, terwijl Waubach en de Groenstraat hem jaarlijks 16 vaten haver moesten leveren²⁵.

De bisschop verklaarde op 30 oktober dat hij, omdat Frederik Sigismund een pastoraat ging stichten voor het heil van zijn onderdanen en ook omdat de inwoners van Schaesberg hierom gevraagd hadden, aan Cortgens, de hofkapelaan, toestemming gaf dagelijks twee missen te lezen in de kerk gedurende de winter tot het feest van Hemelvaart (20 mei 1700), tenzij hij voor Pasen 1700 (11 april) anders bepaalde²⁶.

Op 15 december 1699 volgde de beslissende stap van bisschop Reginaldus Cools²⁷. Hij splitste, op verzoek van Frederik Sigismund van Schaesberg, van de Pancratiusparochie te Heerlen een parochie af, omvattende de gehuchten Scheydt, Palemig en Lichtenberg, ofwel de heerlijkheid Schaesberg. Frederik Sigismund had er in zijn verzoek van 2 december 1699 op gewezen dat de kerk, welke door zijn grootvader Johan Frederik van de grond af opgebouwd was, door hemzelf voltooid en gedoteerd was. Hij behield voor zich en zijn opvolgers die op kasteel Schaesberg zouden wonen, het recht voor om een pastoor voor te dragen bij de bisschop. Frederik Sigismund vroeg de kerk toe te wijden aan de ten hemel varende Christus, evenals het hoofdaltaar; het ene zij-altaar aan de H. Maagd Maria van het H. Scapulier (Maria van de berg Carmel) en aan de H. Rozenkrans; het andere aan de H.H. Petrus en Paulus, die ook de kerkpatronen zouden worden.

De te benoemen pastoor moest, wanneer de bisschop het verzoek van Frederik Sigismund inwilligde, een aantal vastgestelde missen lezen namelijk:

- op de feestdagen van 's Heren-Hemelvaart en Maria-Tenhemel-opneming en van Petrus en Paulus een mis met diaken en subdiaken, uitstelling van het H. Sacrament en processie over het kerkhof;
- op zon- en feestdagen 's morgens om 9 uur een gezongen mis met preek; 's middags onderricht in de Christelijke leer, vespers en zegen; 's middags om 1 uur katechismus voor de kinderen;
- op Sacramentsdag een processie door Schaesberg, zonder geweren (schutterij), maar met kaarsen en rozenkransen, en een mis met diaken en subdiaken;
- op de feestdag van de H. Barbara (4 december) een processie over het kerkhof en een mis met diaken en subdiaken;
- op de feestdagen van de H. Antonius van Padua (13 juni) en van de H. Joachim (20 maart) een gezongen mis;
- op woensdag en zaterdag op het Maria-altaar een mis, te lezen door de pastoor of de kapelaan;
- op dinsdag een mis ter ere van de H. Antonius van Padua, op vrijdag ter ere van het lijden van Christus en van de H. Barbara,

- te lezen door de pastoor of de kapelaan;
- op Allerzielen en op 1 juli diende er een mis gelezen te worden ter nagedachtenis aan de familie van Schaesberg, die op 2 november met diaken en subdiaken, die op 1 juli gevolgd door het bidden van een Miserere en een De Profundis op het graf van de familie.

Een andere interessante bepaling was dat de heer van Schaesberg een adellijke stoel kreeg op het koor in een zijkapel; de leden van het heerlijkheidsbestuur en het personeel van kasteel Schaesberg kregen drie banken vooraan in de kerk toegewezen²⁸; verder waren er geen gereserveerde plaatsen. Voor de familie van Schaesberg en de parochiegeestelijken werden er twee grafkelders aangelegd onder het koor²⁹. Ook aan andere praktische punten had Frederik Sigismund gedacht. Zo verzocht hij een nauwkeurige registratie van dopen, huwelijken en begrafenissen, van jaargetijden en van inkomsten. De taakomschrijving van de koster kreeg ruime aandacht: zijn installatie moest plaatsvinden door de heer of de pastoor na een examen bij de bisschop. Deze diende te (laten) onderzoeken of hij zowel als koster en als schoolmeester geschikt was, of hij goed Gregoriaans kon zingen, of zijn kennis van Latijn en Duits voldoende was (lezen en schrijven!) en of zijn privé-leven goed was. De koster moest de kerk en de sacristie wekelijks vegen en de altaren, paramenten en het andere toebehoor verzorgen. Bij wanbeheer kon hij door de pastoor afgezet worden, mits de bisschop dit goedkeurde.

De pastoor kreeg een pastorie toegewezen, waar ook de kapelaan kon wonen; mocht dit wegens onenigheid niet gaan, dan kon de bisschop ontheffing geven. Deze pastorie werd blijkens een gevelsteen op 1 juni 1700 voltooid³⁰. Ook de koster kreeg een woning toegewezen, waar hij tevens school moest houden. Voor het onderhoud van de kerk schonk Frederik Sigismund de rente van een kapitaal van 900 rijksdaalders, te weten 45 rijksdaalders rustend op het huis Bensberg in het hertogdom Berg. De pastoor kreeg de gewone kerkinkomsten en de rente van een schuldbekentenis van 1000 rijksdaalders, groot 50 rijksdaalders, op te brengen door het Gulikse dorp Brey³¹. Tevens ontving hij 8 morgen land, gelegen naast de pastorie, 75 vaten koren, 155 vaten haver, 26 kapoenen en 5 1/2 pond vlas, op te brengen door de inwoners van Heerlen en Benzenrade, bovendien een weide, aan de kerk gelegen, die hij kon gebruiken als moestuin en boomgaard; en een jaarrente van 4 rijksdaalders, op te brengen door de erven van Bartholomeus Jongen. De pastoor, de kapelaan en de koster kregen samen een bos, genaamd het Heidje en het Hitje om er hout uit te halen (maar de eiken hieruit zouden dienen voor de bouw van de pastorie en de kosterie). De kapelaan kreeg apart nog 33 vaten koren, 14 vaten haver, 26 kapoenen, 3 hoenders en 5 pond vlas, te leveren door de inwoners van Palemig. De koster kreeg 14 vaten rogge en 46 vaten haver, te leveren door de inwoners van Nieuwenhagen, Waubach en Groenstraat³².

In enkele aparte akten werd de positie van de hofkapelaan opnieuw geregeld³³. Deze kreeg de zorg over drie kapellen: de hofkapel, de Carmelkapel en de Barbarakapel. Op zon- en feestdagen moest hij op het kasteel een mis lezen, hetzij voor de heer alleen, hetzij tevens voor het personeel. Elke donderdag moest hij of in de hofkapel of in de kerk een mis lezen ter ere van het H. Sacrament en de H. Anna; op woensdag en zaterdag een mis ter ere van het H. Scapulier in de Carmelkapel; op de feestdag van de H. Barbara een mis in de Barbarakapel. Op Allerzielen en op 1 juli moest hij een mis lezen voor de overleden leden van de familie van Schaesberg in een van de kapellen. Tegenover deze verplichtingen stelde Frederik Sigismund ook inkomsten: de hofkapelaan mocht wonen op het kasteel of in een andere woning binnen Schaesberg; hij genoot de inkomsten van de Berbenhof, een 40 morgen grote boerderij in het Gelderse³⁴. Als hij op het kasteel woonde, was hij gast van de heer, anders kreeg hij een kostgeld van 50 rijksdaalders, te betalen door de hof Broich bij Gulik³⁵. De paramenten en alle toebehoor voor de kapellen kwamen ten laste van het kasteel; een koster die voor het onderhoud diende te zorgen, kreeg hiervoor 11 vat koren, op te brengen door verschillende inwoners van Palemig³⁶. Tegelijk met de oprichting van de parochie keurde de bisschop de oprichting van dit beneficie goed³⁷.

Na de oprichting van de verschillende juridische kaders konden ook de personen aangewezen worden, die de aangegeven taken moesten uitvoeren. Op 23 december 1699 werd de hofkapelaan Philippus Mathias Cortgens benoemd tot eerste pastoor in Schaesberg; zijn opvolger als hofkapelaan werd de Heerlense kapelaan Anton Quaadvlieg, die zijn oude functie echter behield³⁸. Kapelaan in Schaesberg werd op 12 maart 1701 Henricus Georgius Wiggermans³⁹. Koster werd Jacob Douven, die op 1 januari 1700 officieel het beheer van de kerkinventaris overnam. Rond die datum moet pastoor Cortgens geïnstalleerd zijn, waarna hij met de geregelde administratie van de dopen, huwelijken en begrafenissen begon⁴⁰.

VII Rond kerkwijding en kerkpatroon 1700

Tot een kerkwijding, een consecratie, kwam het in 1700 niet. Jongen vermeldt in 1950 wel een wijding op het feest van Petrus en Paulus, 29 juni 1700, door bisschop Reginaldus Cools⁴¹, doch dit is onmogelijk. Cools bevond zich toen reeds te Antwerpen, waar hij op 13 juni de bisschopszetel in bezit genomen had⁴². Hiermee had hij al zijn rechten in het diocees Roermond verloren, zeker dat om er een kerk te wijden. Tot de voorwaarden die aan een kerkwijding verbonden zijn behoort namelijk ondermeer, dat ze slechts verricht kan worden door een bisschop in zijn eigen bisdom. Tevens dient het gebouw voltooid te zijn en moet de wijding zowel de kerk als de altaren omvatten. De consecratie van een parochiekerk is echter niet dwingend voorgeschreven, ze is wel uiterst wenselijk⁴³. Dit betekent

dat het achterwegeblijven van een wijding geen kerkrechtelijke gevolgen heeft.

Tegen een kerkwijding in of rond 1700 pleit eveneens dat Cools' opvolger als bisschop van Roermond, Angelus d'Ongnies (sedert 19 januari 1702 in Roermond⁴⁴) op 17 september 1705 in zijn visitatierapport schreef dat de kerk en de drie altaren nog niet geconsacreerd waren⁴⁵. Hij wijdde ze toen overigens niet. In zijn *Relatio Status* van 1708 aan Rome schreef hij wel dat de parochie opgericht was, maar niet dat hij de kerk gewijd had⁴⁶. Een visitatierapport van bisschop Sanguessa uit 1722 bevat geen enkele mededeling over een kerkwijding, terwijl uit verklaringen van kapelaan Wiggermans van 1719 en 1725 lijkt op te maken dat de altaren toen nog niet gewijd waren. Hij gebruikte toen in ieder geval een draagbaar altaar, dat naar alle waarschijnlijkheid wel gewijd was⁴⁷. De gewone altaren waren al sedert 1699 in de kerk aanwezig⁴⁸, zodat ze bij een eventuele wijding voor 1725 zeker betrokken zouden zijn. Gegevens over een wijding na 1725 zijn er niet; pas na de verbouwing van de kerk in 1916 is ze geconsacreerd⁴⁹.

De reden voor het uitblijven van de consecratie is niet bekend, maar ze zou kunnen samenhangen met het protest van de persona, de-niet-residerende pastoor van Heerlen, Joannes Groussou, tegen de oprichting van de parochie. Groussou was, behalve persona van Heerlen, ook abt van de Benedictijnerabdij St. Geniez des Fontaines in de Pyreneeën, doch woonde vermoedelijk in Parijs⁵⁰. Hij won in 1701 bij twee Leuvense hoogleraren advies in over de rechtsgeldigheid van de oprichting van de parochie Schaesberg, die immers een verkleining van zijn parochie betekende⁵¹. De fungerend pastoor van Heerlen, Judocus Sleyden, ontving de - mij onbekende - antwoorden en protesteerde namens Groussou tegen de stichting bij de officiaal van het landdekenaat Valkenburg, de Klimmense pastoor en landdeken Haesen⁵². In het reeds genoemde visitatierapport van 1705 noemt bisschop D'Ongnies dit protest wel, doch hij voegt er de opmerking aan toe dat Groussou niet verder had aangedrongen en dat hij het protest niet eens formeel had laten registreren. D'Ongnies brengt het protest overigens niet in verband met de constatering dat de kerk en de altaren nog niet geconsacreerd zijn, verderop in zijn rapport⁵³. Hij beschouwt de zaak dan blijkbaar nog als slepend, hetgeen mogelijk geleid heeft tot uitstel (en later afstel) van de wijding. Over het protest van Groussou wordt na 1705 niet meer gerept.

Uit de beschikbare gegevens is niet rechtstreeks af te leiden waarom Groussou tegen de stichting van de parochie protesteerde, doch één mogelijkheid is een nadere beschouwing zeker waard. Vast staat dat bij de stichting van een parochie rekening gehouden dient te worden met de rechten van derden, zoals de pastoor van de verkleinde parochie⁵⁴. Deze belanghebbenden moeten tenminste gehoord worden, hoewel de bisschop het recht heeft over eventueel

aangedragen bezwaren heen te stappen⁵⁵. Er is tot nu toe geen aanwijzing gevonden dat de persona van Heerlen, toch formeel de eerste belanghebbende, of de dienstdoende pastoor gehoord zijn: in de oprichtingsakte van de parochie Scheydt wordt van enigerlei instemming niet gerept, sterker nog, uit de akte blijkt nergens dat ze gehoord zijn⁵⁶. De mogelijkheid bestaat derhalve dat Groussou tegen deze nalatigheid geprotesteerd heeft, waarna de bisschop een wijding voorlopig uitgesloten geacht zal hebben. De toestemming om de kerk als parochiekerk te gebruiken, die in de oprichtingsakte besloten ligt, werd hiermee niet aangetast, noch de rechtsgeldigheid van de toegediende sacramenten⁵⁷.

Zoals reeds vermeld werd bij de oprichting van de parochie in 1699 ook een kerkpatroon vastgesteld. De H.H. Petrus en Paulus kregen deze eervolle taak toegewezen. Wie er voor die tijd patroon is geweest, is niet bekend. De kerk werd steeds aangeduid als „de papenkerk te Schaesberg” of „de kerk te Scheydt”. Na 1700 bleef deze omschrijving bestaan, omdat ze, zolang Schaesberg slechts één kerk had, duidelijker was als een benaming met gebruikmaking van patroonheiligen. In 1816 noemde de toenmalige burgemeester van Schaesberg, H.J. Stassen, in een brief aan de gouverneur het eerst een andere kerkpatroon voor 1700, namelijk de H. Frederik. Deze kwam in het zegel van de schepensbank voor met de aanduiding „Patronus” en Stassen vatte dit blijkbaar zo op dat de H. Frederik kerkpatroon zou zijn geweest, zoals vele heiligen, die in schepenzegels afgebeeld zijn⁵⁸. Stassens brief raakte later bekend en sedertdien duikt de H. Frederik regelmatig op als kerkpatroon⁵⁹. Toch is het zeer onwaarschijnlijk dat hij dit geweest is. Immers, Frederik komt in de stichtingsakte van de parochie niet voor (hij zou toch minstens een mis gekregen hebben als hij als kerkpatroon vervangen was) en bovendien is het schepenzegel ouder dan de kerk te Scheydt⁶⁰. Dit laatste was Stassen niet bekend: hij meende dat de oprichting van zowel de heerlijkheid als de parochie in 1600 (!) plaats vond⁶¹.

De pastoraal in Schaesberg kon zich na de oprichting van de parochie in de kerk en de kapellen los van Heerlen verder ontwikkelen. Het proces dat hiertoe geleid had was verre van rechtlijnig geweest, maar het had zowel van politieke als van religieuze kant steeds nieuwe impulsen gekregen. Deze geven de ontwikkeling, met alle eigenheid, ook een plaats in het ruimere kader van het landdekenaat Valkenburg.

E.P.M. Ramakers

NOTEN:

1. Belfroid komt nog voor op 6 april 1691 (RAL-LvO 7818). Uit enkele verklaringen van 24-11-1693 blijkt dat hij kort daarna overleden moet zijn. Zijn opvolger als administrateur van het huis Schaesberg was Werner Rietraet, die in november 1693 zijn functie alweer verloren blijkt te hebben: RAL-LvO 7841.
2. RAL-ABR 4: Acta Episcopalia 17 en 19-12-1692. De inhoud van de akte waarmee het beneficie gesticht werd blijkt uit het hierna te noemen rekest uit 1694: RAL-LvO 7892.
3. Zie hiervoor het ongedateerde rekest van de inwoners van Schaesberg aan de bisschop van Roermond, dat op 16 oktober 1694 ontvangen werd. Het rekest komt in twee, op ondergeschikte punten afwijkende, versies voor in: RAL-LvO 7892. J.J. Jongen, Geschiedenis van Schaesberg, Schaesberg 1950, blz. 88 dateert het rekest abusievelijk in 1697 met alle gevolgen van dien voor de chronologie. Vergelijk J.Jongen, iets over het onderwijs in Schaesberg, in: Het Land van Herle (LvH) 2 (1952), blz. 67 met dezelfde vergissing.
4. Kwitanties van 7-11-1695 en 21-1-1696 als bijlage bij de laatrekening van W. Dortants, in: GAS 121. Dortants noteert zelf dat de betaling in 1695 „volgens d'leste twee jaeren” gebeurde: GAS 42.
5. Laatrekeningen van W. Dortants over 1694-1704 in: GAS 42. De kwitantie van Cordewener van 19-4-1697 in: GAS 121.
6. RAL-ABR 79-4 met als benoemingsdatum 11-7-1695.
7. RAL-ABR 3 blz. 78: Acta Episcopalia 18-10-1684.
8. RAL-ABR 3 blz. 106: Acta Episcopalia 24-10-1685.
9. Zie Het Land van Herle 33 (1983), blz. 36 en noot 60 aldaar.
10. RAL-ABR 4: Acta Episcopalia 3-12-1694.
11. RAL-ABR 76-14 voor de lijst van parochies. J. Belonje, Genealogische en heraldische gedenwaardigheden, in: PSHAL 96-97 (1960-1961), blz. 262 noemt een grafsteen naast de kerk van 10-1-1679, hetgeen erop zou kunnen wijzen dat toen in Schaesberg iemand begraven werd. De grafsteen, die nog steeds bestaat, draagt echter het jaartal 1717. Vergelijk: Jongen, Geschiedenis, blz. 106.
12. „Notitie van hetghene gedaen ende gedebosseert hebbe tot het verdingh van het gewulff van onse kercke in den Jaere 1698”, door schout W. Dortants, in: RAL-LvO 7889. Vergelijk Jongen, Geschiedenis, blz. 77.
13. Losse notitie in: Ral LvO 7889 over de dagen waarop de timmerlui gewerkt hebben en over hun uitbetaling.
14. Het conceptcontract in: RAL-LvO 7857.
15. Zie voor deze data de „Notitie” in RAL-LvO 7889.
16. Het conceptcontract van 29-8-1698 noemt de schrijnwerker „Mr Dirck” met een open ruimte om zijn achternaam in te vullen: RAL-LvO 7857. Jongen, Geschiedenis, blz. 81-82 heeft blijkbaar het origineel gebruikt, dat op enkele punten afwijkt: de datum is 28-8-1698, de schrijnwerker heet Dirk Cupper, het stuk is ondertekend door Frederik Sigismund van Schaesberg en enkele inhoudelijke bepalingen zijn anders. De tekst van Jongen laat overigens nogal wat vragen achter op dit punt.
17. Deze bepaling komt alleen voor bij Jongen, Geschiedenis, blz. 82, en niet in het concept.
18. P.J. Schatten, Uit Schaesbergs verleden en heden ....., blz. 8; Voorlopige lijst der Nederlandsche monumenten, VIII, blz. 405. Boven de zijmuur van beide kapellen zijn in het metselwerk nog sporen te zien van de afgebroken gedeelten van de steunberen. Deze delen moesten wijken voor het dak van de kapellen; de onderste stukken zijn in de zijmuur opgenomen. Zie ook de foto in: A.W.A. van

den Eelaart, Schaesberg in woord en beeld, Eygelshoven 1982, blz. 143, waar de sporen aan de kant van het koor en de oude steunberen langs het koor te zien zijn. De steunberen langs het schip zijn rond 1840 afgebroken en in 1914-1916 herbouwd: Schatten, Uit Schaesbergs verleden, blz. 9.

19. De door Belonje, Gedenkwaardigheden, blz. 261, gegeven identificatie (Johan Frederik II van Schaesberg, heer van Krickenbeck, 1663-1723) kan niet, omdat deze nooit heer van Schaesberg is geweest.
20. Zie verderop.
21. Schatten, Uit Schaesbergs verleden, blz. 8; Voorlopige lijst, blz. 405. Over de verplaatsing van de ingang: uittreksel deliberatieregister van het kerkbestuur, 4-11-1859, in: GAS 1395.
22. Zie mijn: Kerkklokken in de Petrus en Pauluskerk te Schaesberg, in: LvH 31(1981), blz. 32.
23. Rekening over 1700-1702 van collecteur Willem Hanssen, op 26-4-1701, in: RAL-LvO 7871, vergelijk: Jongen, Geschiedenis, blz. 81. Kwitanties en dergelijke, 26-5-1702, 2-8-1703, 2-8-1704, 13-2, 23-9 en 3-11-1705, alle in: GAS 121.
24. Verklaring van schout en schepenen van Schaesberg, 27-10-1699, in: Archief Petrus- en Paulusparochie, stichtingsoorkonde, fol.15 r. en 15v; Jongen, Geschiedenis, blz. 85, geeft de tekst met enkele afwijkingen in de spelling en de foutieve datum 24-10-1699.
25. Verklaring van schout en schepenen van Heerlen, 28-10-1699, in: Archief Petrus- en Paulusparochie, stichtingsoorkonde, fol.14 r. en 14v.
26. GAS 232 voor de originele acte; vergelijk RAL-ABR 4, Acta Episcopalia 30-10-1699.
27. Van de stichtingsoorkonde van de parochie werden op verzoek van Frederik Sigismund van Schaesberg verschillende exemplaren vervaardigd: één voor het bisschoppelijk archief, één voor de parochie en één voor hemzelf. Slechts het exemplaar voor de parochie is volledig bewaard (in het archief van de parochie te Schaesberg), van dat van het bisdom is één folio bewaard (RAL-ABR 78) en een vertaling in het Duits (in het archief van de parochie te Schaesberg). In het familiearchief Schaesberg heb ik alleen afschriften van het parochie-exemplaar gevonden.
Het exemplaar voor het bisdom bevatte de oprichtingsakte van de parochie (15-12-1699, getekend en gezegeld door de bisschop), met daarin opgenomen het door Frederik Sigismund getekende en gezegelde verzoek tot oprichting (2-12-1699) en de bij dit verzoek behorende originele bijlagen (verklaringen van de schout en schepenen van Schaesberg, 27-10-1699, van Heerlen, 28-10, en van Wanckum, 4-11, en van de schout van Gulik, 29-10-1699). In het exemplaar van de parochie bevindt zich dat deel van het verzoek van Frederik Sigismund dat betrekking heeft op de hofkapel met de bijbehorende bijlagen niet. Van de verklaringen van schout en schepenen van Schaesberg en Heerlen zijn kopieën opgenomen die door de Schaesbergse schout W. Dortants geautentiseerd zijn. Zowel de oprichtingsakte als het verzoek van Frederik Sigismund zijn door dezelfde hand geschreven, zeer waarschijnlijk door een schrijver van het bisdom en daarna ondertekend door de aanvrager.
In principe heb ik het parochie-exemplaar gebruikt, doch voor zover het de hofkapel betreft was ik aangewezen op de Duitse vertaling van het bisdom-exemplaar.
28. Zo volgens het verzoek tot oprichting van de parochie door Frederik Sigismund van Schaesberg. Kapelaan Römkens (1845-1863 in Schaesberg) schrijft in zijn „Chronique der Pfarre und Gemeinde der Herrlichkeit Schaesberg” (AGH-archief Petrus- en Paulusparochie Schaesberg, inv.nr. 179) dat er boven de adellijke stoel een ruimte was voor het personeel. Later werd deze ruimte het zgn. „Dameskörchen”, waar vrouwelijke leden van belangrijke Schaesbergse

- families de mis bijwoonden (Schatten, *Uit Schaesbergs verleden*, blz. 9).
29. De steen boven de grafkelder van de familie Van Schaesberg bestaat nog en is nu onder de toren geplaatst. Vergelijk Belonje, *Gedenkwaardigheden*, blz. 261 met het jaartal 1737 in plaats van 1733; J.J. Jongen, *De laatste bewoner van kasteel Schaesberg*, in: *LvH 3* (1953), blz. 32, geeft de oude ligging. Over de aldaar begraven leden van de familie Van Schaesberg, mijn: *Begraven in en onder de dekenale kerk te Schaesberg*, in: *LvH 25* (1975), blz. 37-38. De daar gesignaleerde onzekerheid over de identiteit van het meisje is inmiddels opgeheven. Vergelijk: Schatten, *Uit Schaesbergs verleden*, blz. 13, en het artikel in: *ENSU-weetje*, 10 (1982), nr. 30 (28-7-1982), blz. 3-4.
In 1841 signaleerde Chr. Quix, *Die Reichsgrafen von Schaesberg zu Kerpen und Lommersum, die Freiherren von Schaesberg zu Streithagen und die Freiherren Judenkopf von Streithagen zu Müllenbach und Mittel-Uersfeld. Ein genealogischer Versuch*, Aken 1841, blz. 9 en noot 1 aldaar de grafsteen van pastoor Cortgens „im Chor der Kirche” met het opschrift: Adm.Rdus.-Dnus.Phillippus Math.Cortges primus pastor in Schaesberg, aetatis 54, sacerdotii 26, sui pastoratus 16, obiit 20 Junii 1716. Deze grafsteen is verdwenen.
  30. De gevelsteen draagt het opschrift: Fredericus Sigismundis Theodorus, Liber Baro de Schaesberg, Dominus in Schaesberg, Imas Junij 1700, en bevindt zich nu in de grafkelder van de familie Van Schaesberg. Schatten, *Uit Schaesbergs Verleden*, blz. 18, noemt als datum 12-6-1700 en signaleert de herbouw van de pastorie in 1806.
  31. Archief Petrus- en Paulusparochie, stichtingsoorkonde (verzoek Frederik Sigismund van Schaesberg, „Designatio Redituum Pastoratus in Schaesbergh”, 2-12-1699), fol.11 r.-12v. Over de uitbetaling zie: Jongen, *Geschiedenis*, blz. 104-106.
  32. Archief Petrus- en Paulusparochie, stichtingsoorkonde (verzoek Frederik Sigismund van Schaesberg, „Designatio Redituum Custodis Ecclesiae Parochialis in Schaesberg”, 2-12-1699), fol.13 r. en 13v.
  33. De stukken over de regeling van de positie van de hofkapelaan kwamen wel voor in het exemplaar van de stichtingsoorkonde voor het bisdom, en niet in dat voor de parochie, vergelijk noot 27.
  34. Peters, *Geschiede*, blz. 33.
  35. Peters, *Geschiede*, blz. 35.
  36. Archief Petrus- en Paulusparochie, stichtingsoorkonde (Duitse vertaling) (verzoek Frederik Sigismund van Schaesberg, „Anweisung der renten des geistlichen Beneficium der Capellanie vom dem Casteel in Schaesberg”, 2-12-1699), blz. 19-21.
  37. Archief Petrus- en Paulusparochie, stichtingsoorkonde (oprichtingsakte van bisschop Reginaldus Cools, 15-12-1699) fol.1 r. en 1 v., 16 r.-17 v.
  38. RAL-ABR 4, fol.121 r. (Acta Episcopalia 23-12-1699). Quaadvlieg was sedert 22-9-1695 kapelaan te Heerlen (RAL-ABR 79-4); later werd hij pastoor te Heerlen.
  39. De benoemingsakte: RAL-ABR 128-1b.
  40. Zie: Register van inkomsten uit erfpachten, in: AGH-archief Petrus- en Paulusparochie Schaesberg, inv.nr. 130; Jongen, *Geschiedenis*, blz. 85-86, met een opsomming van de kerkinventaris. Douven overleed al 7-9-1703 te Schaesberg.
Een afschrift van de brief waarin bisschop Cools aan landdeken Haesen verzocht de nieuwe pastoor te installeren, bevindt zich voorin het eerste doop-, trouw- en begraafregister. Van de datum is alleen nog 1699 te lezen, maar moet liggen na Cortgens' benoeming op 23-12-1699.
  41. Jongen, *Geschiedenis*, blz. 87; vergelijk: Jongen, *Laatste bewoner*, blz. 30. Eerdere vermeldingen van de „kerkwijding” heb ik niet gevonden.

42. N. van Hassel, Reginaldus Cools, van de Orde der Predikheren, Vile bisschop van Roermond, later bisschop van Antwerpen, Huissen 1885, blz. 59-60. Vergelijk: J. Habets, Geschiedenis van het bisdom Roermond, III, blz. 521, en: F. Prims, Geschiedenis van Antwerpen, VIII. Met Spanje (1555-1715), 3de boek: De geestelijke orde, (Antwerpen 1943), blz. 20.
43. Zie bijvoorbeeld: Dictionnaire de droit canonique ..... ou Le Dictionnaire de Mgr André et de l'Abbé Condís revu ..... par le Chanoine J. Wagner, I, Paris 1901³, blz. 605-608 (s.v. Dédicace), en -van na de invoering van de nieuwe Codex Juris Canonici in 1917- Dictionnaire de droit canonique ..... publié sous la direction de R. Naz, IV, Paris 1949, kol. 259-261 (s.v. Consécration des églises, 1° Aperçu historique).
44. W.J. Prick, Levensbeschrijving van de veertien Roermondse bisschoppen, in: Limburg's Verleden II, Maastricht 1967, blz. 625.
45. RAL-ABR 76-12 (visitatierapport 17-9-1705). Habets, Geschiedenis III, blz. 341 vermeldt deze visitatie niet.
46. Relatio Status, opgemaakt door de bisschop d'Ongnies, 22-12-1708, in: J.D.M. Cornelissen (e.d.), „Relationes Status” van het bisdom Roermond, in: PSHAL 64 (1928), blz. 98-99.
47. Het visitatierapport van 25-7-1722 in: RAL-ABR 76-3, blz. 25-26. Het antwoord van Wiggermans op de vraag „An ipsius Altare sit consecratum?” luidde zowel 21-10-1719 als 22-9-1725: „Non est speciale altare mihi assignatum et utor portabili” (RAL-ABR 76-31 nr. 11), Hij wil hier blijkbaar mee aangeven dat de vraag naar zijn altaar in zoverre geen betrekking op hem had dat hem geen altaar was toegewezen, maar dat hij een (gewijd?) draagbaar altaar gebruikte omdat de altaren die hij eventueel zou kunnen gebruiken, niet gewijd waren. Zo'n draagbaar altaar kan immers eenvoudig op de aanwezige altaartafel geplaatst worden. Vgl. Dictionnaire ..... de R. Naz, I, Paris 1935, kol. 1456-1468 (s.v. Autel), en IV, kol. 251-255 (s.v. Consécration de l'autel).
48. Vergelijk de lijst van goederen, opgedragen aan de koster op 1-1-1700, Jongen, Geschiedenis, blz. 86, en hierboven.
49. Een „Testimonium consecrationis ecclesiae/altaris in Parochia Schaesberg” van 4-9-1916 in: AGH-archief Petrus- en Paulusparochie Schaesberg, inv.nr. 163; Schatten, Uit Schaesbergs verleden, blz. 15 en 48.
50. Zie voor Groussou onder meer: visitatierapport Heerlen 18-9-1705 en Schaesberg 17-9-1705, in: RAL-ABR 76-12. Hij komt in 1685 al als persona voor: W. Lindelauf, De tiendschuur van Heerlen, in: LvH 7 (1957), blz. 4-5. In april 1701 presenteert hij Judocus Sleyden als kapelaan te Welten bij het bisdom: RAL-ABR 6, fol. 36 v.-37 r. (Acta Episcopalia 9-4-1701).
51. „Dagboek” van pastoor Penners van Heerlen, in: RAL-archief Pancratiusparochie Heerlen, inv.nr. 2, fol. 4 v. - 5 v. Prof. W. Munier maakte mij attent op deze vermelding, waarvoor dank.
De adviezen waren afkomstig van J. Herys, hoogleraar Hebreeuwse taal- en letterkunde en jurist, en van J.G. Kerkherdere, docent grammatica en later onder meer historiograaf. Zie: P.M.H. Doppler, Limburgers aan de universiteit van Leuven van 1425-1797, in: De Maasgouw 12 (1890), blz. 80 en 83; voor Kerkherdere ook: Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek VI (leiden 1924), kol. 878-879.
52. Dagboek Penners, in: RAL-parochie Heerlen, 2, fol. 5 v.; visitatierapport Schaesberg 17-9-1705, in: RAL-ABR 76-12.
53. Visitatierapport Schaesberg 17-9-1705, in: RAL-ABR 76-12.
54. Dictionnaire ..... de Mgr André, II blz. 58 (s.v. Eglise, par. 6: Bâtiment, Autorisation pour construire et reconstruire une église).
55. Het passeren van de bezwaren van belanghebbenden was op het Concilie van Trente vastgelegd: Dictionnaire ..... de Mgr André, II, blz. 59.

56. Archief Petrus- en Paulusparochie, stichtingsoorkonde (oprichtingsakte van bisschop Cools, 15-12-1699), fol. 1 r. en 1 v., 16 r.-17 v.
57. De aan Herys gestelde vraag luidde: „An Erectio novi templi in parochiam sit bene facta et juris conformis?” (Dagboek Penners, in: RAL-parochie Heerlen, 2, fol.5 r.). Dit zou er op kunnen wijzen dat Groussou vormfouten vermoedde.
58. H.J. Stassen aan de gouverneur der provincie Limburg, Schaesberg 20-3-1816, in: RAL-Provinciaal Archief 885, geciteerd door J.M.H. Eversen en J.L. Meulleners, De Limburgsche Gemeentewapens ....., in: PSHAL 35 (1899), blz. 435-436. Over heiligen op de schepenzegels: Eversen en Meulleners, ..., blz. 15-21.
59. Eversen en Meulleners, blz. 435-436; L. de Crassier, Dictionnaire historique du Limbourg Néerlandais, de la période féodale à nos jours, in: PSHAL 70 (1934), blz. 164; Schatten, Uit Schaesbergs verleden, blz. 8 en 9. Schatten liet bij de uitbreiding van de kerk in 1915 een afbeelding aanbrengen van de H. Frederik „omdat hij vroeger patroon der kerk geweest is”: Schatten, Uit Schaesbergs verleden, blz. 46.
60. Het schepenzegel zal wel dateren van kort na de oprichting van de heerlijkheid in 1618-1619. De eerste mij bekende afdruk komt voor op een stuk van 17-12-1676 in AGH-archief Pancratiusparochie inv.nr.14. Omdat Jongen, Geschiedenis, blz. 77, ervan uitgaat, dat de kerk pas in 1699 voltooid was, noemt hij nergens een oude kerkpatroon. Hij beschouwt de H. Frederik als patroonheilige van Johan Frederik (Jongen, Geschiedenis, blz. 44).
61. Zie de in noot 58 vermelde brief.

REKTIFIKATIE

Bij de eerste aflevering van het artikel van E. Ramakers over de Pastoraal in Schaesberg (LvH 1983, 1, blz. 4) gelieve de lezer de volgende rektifikatie toe te voegen:

De broers Arnold, Johan en Bertram Buytz van Benzenrade waren geen broers van Lisbeth van Benzenrade, maar resp. haar vader en haar ooms. In de akte wordt overigens ook gesteld dat de mis op het Driekoningsaltaar van de kapel te Welten gelezen moet worden in het geval dat niet meer mogelijk is op huis Benzenrade.

De Brughof te Kerkrade

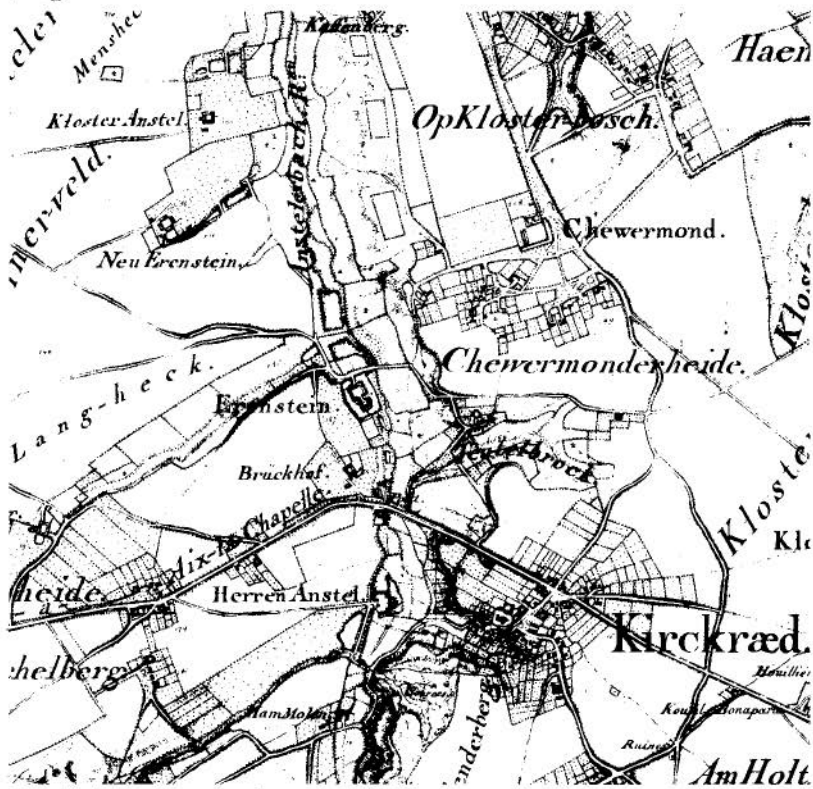
In het dal van de Anstelbeek, waar de weg naar het openluchtwembad en kasteel Erenstein aftakt van de hoofdweg (de Kaalheidersteenweg), ligt op een kleine heuvel de vroegere hoeve Brughof. Wie een jaar geleden vanuit Kerkrade-Centrum kwam, zag bij het verlaten van de tunnel aan de overzijde van het dal een wit gebouw oplichten tussen het groen van weiland en bomen. Van dichtbij gezien bleek de hoeve echter vervallen en de achterzijde ingestort. Een jaar lang heeft er een drukke bouwactiviteit geheerst: de voormalige hoeve is uitgebreid en omgebouwd tot een comfortabel hotel, waarbij het voorste gedeelte dat naar de hoofdweg is gekeerd, in zijn oude vorm bewaard is gebleven. Men ziet nog de grote toegangspoort tot de binnenplaats en het woongedeelte met de oude ramen. Het geheel is opnieuw in een stralend wit kleed gestoken en trekt van verre de aandacht. Op de binnenplaats zijn in de lange westelijke vleugel de muurankers herplaatst die het jaartal 1713 te zien geven. In dat jaar werd de ruim opgezette hoeve van het gesloten Zuidlimburgse type gebouwd, juist 270 jaar geleden.

De opdrachtgever was Willem Hendrik Poyck, een lid van het bekende patriciërs geslacht in het Land van 's-Hertogenrade. Hij was geboren te Afdon (Herzogenrath) op 9 mei 1669 en bekleedde het ambt van schepen in de hoofdbank 's-Hertogenrade¹. Zijn vader Hendrik Poyck, die in 1707 kasteel Erenstein en de bijbehorende landerijen had gekocht², verdeelde in 1712 op 70-jarige leeftijd zijn bezittingen onder de kinderen³, waarbij aan Willem Hendrik het terrein langs de grote weg - toen nog Wijnweg geheten - toeviel. Voortvarend liet deze daar het volgend jaar, in 1713, de kapitale hoeve neerzetten die de naam Brughof kreeg. Dat Willem Hendrik de bouwer is, weten we uit een contract dat hij in 1715 met de abt van Rolduc sloot. Daarin wordt o.a. gesproken van „het huys, bij (= door) hem naest bij de Bruggemeulen nieuw gebouwt”⁴.

De naam Brughof - of de meer Kerkraadse vorm Bruckhof - was eertijds voor iedere voorbijganger begrijpelijk: aan de voet van de heuvel kruiste de hoofdweg de Anstelbeek via een duidelijk zichtbare brug. Nu stroomt het beekwater onopgemerkt door een dikke rioolbuis onder het brede kruispunt door. De graanmolen van Erenstein die vlakbij aan de Anstelbeek was gebouwd - nu de plaats van de kleine waterzuivering achter het monument van metalen cilindervormige zuigers - werd om dezelfde reden „Brugmolen” genoemd of „de molen aen die Brugge”. Verrassend is dat in oude teksten meestal gesproken wordt van „de molen in gen bruck” of „in de Brugge”⁵.

Het terrein tussen de Brughof en de beek was tot in het begin van de vorige eeuw niet doorsneden door de toegangsweg naar Erenstein (de tegenwoordige Brughofsweg). Men bereikte toen Erenstein via

een weg tegen de helling, om de Brughof heen, zoals op bijgaand kaartje is te zien. De weilanden van de Brughof reikten tot bij de brug.

Detail uit de Tranchotkaart nr. 76 (Herzogenrath), opgenomen in 1805.

Willem Hendrik Poyck nam in 1715 ook kasteel Erenstein van zijn vader over. Deze overleed in 1717; Willem Hendrik kort daarna, in 1720. De goederen van Erenstein werden toen door de zoons, Hendrik jr. en Peter Caspar, gezamenlijk beheerd, evenals de Brughof en de Brugmolen. Na het overlijden van Hendrik (in 1742 of 1743) was Peter Caspar, die in 1725 getrouwd was met Aldegonde Grupello, de enige heer van Erenstein en bezitter van de Brughof⁶.

Peter Caspar Poyck was een krachtige persoonlijkheid die veel voor de verbetering van de landbouw en veeteelt op zijn bezittingen heeft gedaan. In 1753 liet hij de grote hoeve Nieuw-Erenstein bouwen, om het noordelijke deel van het Erensteinse land intensiever te bewerken. Rond 1775 werd de eeuwenoude Brugmolen vernieuwd en uitgebreid met een woning voor de molenaar. In zijn testament van juli 1777 spreekt Peter Caspar van „de nieuw opgebouwde meulen in de Brugge”⁷.

Ook de Brughof kreeg zijn deel in de vernieuwingen: in de jaren 70 werd er in de boomgaard een flinke bijstand gemaakt, waarvan als bijzonderheid wordt vermeld dat hij met pannen was gedekt. Eerder reeds had de hoeve er een ruime smidse bijgekregen, die in het testament „schmidthuys” wordt genoemd, en natuurlijk een „back-ovendt”; ze waren gelegen „naest de behuysinghe”. De smidse was kennelijk ondergebracht in de grote aanbouw tegen de voorgevel, die nu gehandhaafd is en waarin bij de herbouw resten van de grote afzuigkap boven het smidsvuur is teruggevonden. Het kleine, rond 1950 verwijderde, gebouwtje tegen die aanbouw diende als bakoven (zie foto).

De Brughof was een belangrijk bezit van de familie Poyck, maar bleef voor hen toch altijd een „pachthoeve”, d.w.z. dat de boerderij en het land uitgegeven werden aan pachters die er ook woonden. Poycks hebben er nooit gewoond. Peter Caspar was zelfs van oordeel dat de hoeve niet „in eenen aen onse erffgenamen betaemelijck woonbaeren staet gestelt is”⁸, in tegenstelling tot kasteel Erenstein.

Aan het eind van de jaren 70 heeft Poyck de Brughof kennelijk in eigen beheer genomen, want volgens de parochianenregisters woonde er geen pachter, maar een „oecónoma”, een vrouwelijke (!) bedrijfsleider, die met hulp van 10 inwonende personeelsleden de hoeve Brughof en de nabijgelegen Brugmolen bestierde. In 1778 was dat Anna Elisabeth Dautzenberg, van 1779 tot 1785 Anna Elisabeth Kersten⁹.

Peter Caspar overleed op 19 november 1781, zijn echtgenote op 17 februari 1785. De omvangrijke bezittingen waren door hen bij testament in twee porties verdeeld die na hun dood hadden moeten overgaan op de twee gehuwde kinderen: de dochter Helene (gedoopt te Kerkrade 28-12-1736) en de jongste zoon Augustinus (te Kerkrade gedoopt 7-12-1749). De testateurs hadden er echter bijzondere beschikkingen bijgevoegd, waardoor kasteel Erenstein met de grote voorhof en de Brugmolen in feite toevielen niet aan Augustinus, maar aan zijn kinderen, hij zelf kreeg slechts het vruchtgebruik, weliswaar tot aan zijn dood. De dochter die met J.N.J. (Nicolaas) Smets uit Aken was getrouwd, was zelfs formeel onterfd, niet uit „eene quaede genegenthey” jegens haar, maar om haar bestwil, want anders zouden de schuldeisers van haar man een groot deel van de erfenis opeisen. De schulden stamden hoofdzakelijk van diens overleden ouders. De tweede portie waartoe Nieuw-Erenstein en de Brughof behoorden, was daarom toegewezen aan de kinderen van het echtpaar Smets-Poyck. Wel zouden de ouders een jaarlijkse alimentatie van 200 pattacons (gerekend aan 72 mark Akens) van de kinderen ontvangen. De ouders waren bovendien aangewezen om de goederen te beheren, terwijl de kinderen tot na de dood der ouders in gemeenschap van goederen moesten blijven¹⁰.

Vader Smets verpachtte de Brughof per 1 april 1785 voor de tijd van twaalf jaar aan J.J. Mostart, gehuwd met M.C. Beberonne. Het

pachtcontract is in afschrift bewaard gebleven¹¹. Het is een prachtig voorbeeld van de verhouding tussen eigenaar en pachter zoals die nog lang in het Limburgse heeft bestaan, waarbij de eigenaar werd aangeduid met „der heer”. In dit contract heet Smets de „Heere verpachter” en „sijne heerschappe”, Mostart eenvoudig „pachter”, hoewel hij het in de Kerkradse gemeenschap tot een zeker aanzien had gebracht; op 21 maart van datzelfde jaar 1785 was hij tot één van de drie burgemeesters van de schepensbank Kerkrade gekozen, voor de tijd van twee jaar zoals gebruikelijk. Hij had tot dan toe gewoon en geboerd op de nabijgelegen hoeve Dentgenbach tezamen met zijn oudere broer Arnold Engelbert. Het was een belangrijke hoeve, die ze bovendien in eigendom hadden¹².

De pacht voor de Brughof bestond uit een bepaald bedrag per jaar (300 rijksdaalders à 54 mark Akens), maar ook uit de levering van een vet lam en 12 paar „bruikbare” kuikens omtrent Pinksteren, van een vette hamel en twee kalkoenen („schrijthaenen”) rond 1 oktober (St. Remigius). De slotbepalingen zijn zeer tekenend voor de verhouding. De pachter verplicht zich tot een soort herendiensten: jaarlijks moest hij zevenmaal gratis kolen naar Aken vervoeren, tenminste met drie paarden (de vracht mocht kennelijk niet te klein zijn); evenzo moest hij tien keer gratis hout vervoeren naar de „coolcuyle” die de erfgenamen Poyck in het land van Ter Heyden bezaten. Bovendien was de pachter verplicht de hele zomer iedere zaterdag „aen sijne heerschappe” binnen Aken „eenen vrischen boeterweck van een groot pondt” te leveren. Maar voor die verse mik zou wel iedere keer 12 mark betaald worden.

Uit het contract blijkt dat de Brughof zeker voor een gedeelte nog met stro was gedekt, zoals de meeste huizen destijds. De pachter moest het benodigde stro leveren, aan de dekkers „kost en drank” geven, terwijl de heer het loon betaalde.

Andere bepalingen handelen over het goed gebruiken van het land, van weide en boomgaard, over de zorg voor huis en stallingen. Men zou wensen dat menige boer in Zuid-Limburg zijn weilanden onderhield zoals in dit contract is vastgelegd: in het voorjaar en de hele zomer moet de pachter de molshopen („maudtheuvelen”) en „vlatten” behoorlijk en tijdig spreiden; de struiken en het onkruid dat in de weiden opschiet, moet hij doen uitwerpen. In één woord: hij moet de weiden en beemden reinhouden. Het weidegras rond de Brughof moet een lust voor het oog zijn geweest, in tegenstelling tot wat men nu bij wandeling en fietstocht vaak ziet.

Het contract werd met een zekere wijding omgeven, doordat als getuigen optraden J.Fr. Smets, kanunnik te Aken, oudste zoon van de verpachter, en H.J. Mostart, kapelaan te Kerkrade, broer van de pachter.

De Brughof is tot in het begin van de 19e eeuw in het bezit geweest van de familie Smets-Poyck. Wanneer in september 1802 kasteel Erenstein wordt verkocht, staat de Brughof nog onder beheer van de

weduwe Smets, zoals uit de grensbeschrijving van het Erensteinse land blijkt¹³. Vader Smets was op 4 juli 1791 te Aken overleden. Zijn vrouw overleed 3 juni 1812. Maar de Brughof moet door de kinderen Smets jaren eerder verkocht zijn, zoals uit wijzigingen in de grondbelasting voor het jaar XII (sept. 1803 -sept. 1804), die in het gemeente-archief van Kerkrade nog bewaard worden, blijkt¹⁴. Een intensieve speuractie in de archieven van Maastrichtse notarissen bracht de verkoopakte aan het licht¹⁵. Op 2 februari 1803 verkochten de kinderen Smets de hoeve en het omliggende land aan de jonge gebroeders Dominicus en Michael Colen te Maastricht voor de prijs van 24.000 frank of 20.000 gulden Luiks (oude Maastrichter koers). De kopers namen de rentebetaling op zich van een kapitaal van 3000 gld. en van een kapitaal van 8000 gld., welke kapitalen nog door P.C. Poyck waren geleend¹⁶. Deze bedragen werden in mindering gebracht op de koopprijs, zodat de kinderen Smets 9000 gld. in contanten ontvingen. De gebroeders Colen hadden vijf maanden tevoren de Erensteinse bezittingen van de kinderen Poyck gekocht, zodat kasteel Erenstein en de Brughof nu weer in één hand verenigd waren.

Uit de bevolkingsregisters van de Franse Tijd blijkt dat vanaf 1803 op de Brughof Michel Damoiseaux woont, die gehuwd was met Maria Sybille Schiffers uit Merkstein¹⁷. De familie Damoiseaux blijft jarenlang pachter van de hoeve. Maar dat behoort tot de jongere geschiedenis van de Brughof, die een voortgezet onderzoek vereist.

De voorzijde van de Brughof, anno 1923.

Vaak wordt de vraag gesteld, of er al vòòr 1713 een Brughof bestond. Alles wijst erop dat dit niet het geval was. De grote behuizingen in het Ansteldal die uit het verre verleden dateren, waren leengoederen van het landsheerlijke Leenhof te 's-Her-

tograde ofwel leengoed of eigendom van de abdij Rolduc. Maar Peter Caspar zegt in het testament uitdrukkelijk dat de Brughof niet belast was met een daarop staand leen, er rustte ook geen cijnsplicht op¹⁸. De hoeve moet in een jonge tijd op vrije grond zijn gebouwd. Zij komt ook niet voor op de lijsten van huizen die met Pasen en Kerstmis volgens een eeuwenoud gebruik een brood aan de koster moesten leveren¹⁹. De naam Brughof als zodanig verschijnt trouwens pas in het begin van de 18e eeuw. Zoals rond 1700 ter ontsluiting van de „heidegrond” bij Chevremont de hoeve Luikerheide werd gebouwd, zo zal een tiental jaren later de Brughof gebouwd zijn voor een intensieve bewerking van het ernaast gelegen Brugveld.

L. Augustus

NOTEN:

1. De biografische gegevens over de familie Poyck ontvingen wij voor een groot deel van de heer H.J. Poyck te Heerlen, een afstammeling van de familie.
2. L. Augustus, Kasteel Erenstein te Kerkrade en zijn bewoners in de 18e eeuw, in: De Maasgouw 1977, kol. 66-68.
3. RAL, Landen van Overmaas, nr. 2282, fol. 191r (register van het Leenhof van 's-Hertogenrade).
4. idem, nr. 2638, blz. 79, onder punt 8 (register van het leen- en laathof der abdij Kloosterrade). Vgl. het in noot 2 genoemde artikel, kol. 71-73. In het officiële werk „De Nederlandse Monumenten van geschiedenis en kunst” (deel V, derde stuk, eerste afl., 's-Gravenhage 1962, blz. 310) wordt foutief het ankerjaartal 1738 gegeven. Het werd juist vermeld in de Voorlopige lijst der Nederlandse monumenten (deel VIII, eerste stuk, 's-Gravenhage 1926, blz. 169).
5. G.D. Franquinet, Oorkonden en bescheiden van de abdij Kloosterrade, Maastricht 1868, blz. 106-108; Algemeen Rijksarchief te Brussel, Rekenkamer nr. 45155 (in het jaar 1517); RAL, LvO, 2464 (in het jaar 1671).
6. Zie artikel in noot 2, kol. 69-73, 75, 77, 133 en 134.
7. RAL, LvO, nr. 2289, fol. 160 (punt 17 van het testament). In het kadasterboek der schepenbank Kerkrade (1774) wordt bij de beschrijving van de Brugmolen alleen gesproken van „eene maelmoelen met den bijvangh”; een woonhuis is niet vermeld. Uit de registers der parochianen van 1740 tot 1768 blijkt dat de molen inderdaad niet bewoond was; pas het eerstvolgende register uit 1778 vermeldt een molenaar.
8. idem, fol. 169v. De opmerking staat in een aanhangsel van het testament. De namen van de meeste pachters zijn bekend.
9. Parochianenregisters A 38, 39 en 41 (voor de jaren 1778, 1779, 1781, 1783 en 1784) in het parochie-archief van St. Lambertus, gedeponeerd in het gemeente-archief van Kerkrade.
10. RAL, LvO, nr. 2289, fol. 162r-164v.
11. idem, fol. 177-180v (register van het Leenhof van 's-Hertogenrade. Aldaar ingeschreven omdat Mostart zijn erven onder Dentgenbach als zekerheid stelde voor het contract. Dentgenbach was een leengoed van genoemd leenhof).

12. Arnoldus Engelbertus Joseph Mostart was gedoopt te Kerkrade op 3-9-1725, Johannes Joseph op 18-8-1729. Hun ouders bewoonden ook al de hoeve Dentgenbach, waarvan ze eigenaar waren. (ontleend aan de gegevens over de bestuurders van Kerkrade, bijeengebracht door de heer N. Moonen van de Stichting Fontes Rodenses).
13. Stadsarchief Maastricht, notarissen nr. 2728 (akte 283); vgl. J. Verzijl, De verkoop van Ehrenstein aan de gebroeders Dominicus en Michael Colen, in: De Maasgouw 1942, 43-46.
14. Gevonden met vriendelijke hulp van J. Driessen, archivaris.
15. Zie noot 13, nr. 2729 (akte 145).
16. Het kapitaal van 3000 gld. was geleend van J. Guil. Gasp. Lommessem te Aken (akte van 10 april 1780); dat van 8000 gld. was geleend van Phillippe Jos. Hoyos, luitenant-kolonel in het Staatse leger, (akte van 29 juli 1763). De laatste akte is bewaard in Stadsarchief Maastricht, notarissen nr. 2153 (vriendelijke mededeling van drs. E. Ramakers).
17. Gemeente-archief Kerkrade (dank aan de behulpzame archivaris). De pachter J.J. Mostart was in 1797, na afloop van het pachtcontract, naar zijn hoeve Dentgenbach teruggekeerd. In het grondregister van 1799 wordt P.J. Meyers als nieuwe bewoner van de Brughof vermeld. Zelf bezat deze in Kerkrade-West verschillende huizen en stukken land.
18. RAL, LvO, nr. 2289, fol. 168. De enige last was de betaling van tienden van ongeveer 12 morgen aan de pastorie van Kerkrade.
19. Een lijst uit 1629 in het „registrum redituum parochialis ecclesiae kerckradiensis, renovatum .... 1622” (fol. 35 en 43-48) in Parochie-archief van St. Lambertus.